

SOSİOLOGİYA VƏ PSİXOLOGİYA

UOT 316.42

ŞƏXSİYYƏTİN PEŞƏ MÜQƏDDƏRATININ
MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİNƏ AİLƏNİN TƏSİRİ

S.S.HAŞİMOVA

*Bakı Dövlət Universiteti**hashimova_sudaba@rambler.ru*

Məqalədə göstərilir ki, şəxsiyyətin peşə müqəddəratına təsir göstərən əsas və birinci obyektiv amil ailədir. Ailəni şəxsiyyətin və xüsusən də uşaq və gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinə ümumən çox güclü təsir göstərən sistem kimi müəyyənləşdirmək olar. Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə şəxsiyyətin peşə sosiallaşmasının hissəsi kimi - ailədə başlayır. Bazar şəraitində ailə gənclərin peşə oriyentasiyasında mərkəzi yer tutur və şəxsiyyətin tələbatlarını standart formada ifadə edir.

Açar sözlər: ailə, şəxsiyyət, gənclər, peşə müqəddəratı, peşə sosiallaşması, peşə oriyentasiyası, peşə rolları, peşə seçimi, əmək fəaliyyəti, əmək növləri.

Peşə müqəddəratının sosioloji cəhətdən başa düşülməsi sosial qrupun cəmiyyətin sosial və peşə strukturlarında öz yerini müəyyənləşdirməsi prosesini, sosial və peşə potensialını reallaşdırması strategiyasının seçimini nəzərdə tutur. Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə əmək subyektinin peşə təşəkkülü və inkişafının əsas amili olan şəxsiyyətin peşə aktivliyinin xüsusi forması kimi çıxış edir [2]. Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə professionallaşmanın müxtəlif mərhələlərində aktivləşə bilər ki, bu da bir sıra obyektiv və subyektiv amillərlə bağlıdır. Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin aktivləşdirilməsinin nəticəsi kimi müxtəlif peşə fəaliyyəti formalarının reallaşdırılması və müxtəlif tip peşə məqsədlərinin formalaşması çıxış edir [8, 3-5].

Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə insanın bütün həyatı boyu davam edir. Belə ki, insan öz peşə varlığını daim yenidən mənalandırır və nəhayətdə özünün seçdiyi peşədə qalmağa qərar verir. Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə insanın bütün həyatına əsaslı şəkildə təsir göstərir ki, bu da özünü istər peşə inkişafında, ailə qurmaq perspektivində, istərsə də maddi, psixoloji durumda, özünüdəyərləndirmədə - bir sözlə, insanın bütün həyat tərzində göstərir.

Müasir peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə prosesi dövrü xarakter daşıdığından insan öz həyatı boyu peşə seçimi, adaptasiyası mərhələlərinə təkrarən qayıda bilər. Buradan da peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin iki

qrupunu - ilkin və təkrar peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməni fərqləndirmək mümkündür [2, 12].

Fərdi-şəxsi xüsusiyyətlər, müəyyən bir sosial qrupa mənsubiyyət, eləcə də gender fərqləri öz müqəddəratını müəyyənləşdirmənin müddətinə təsir göstərən amillərdir. Hər bir fərdin sosial böyümə müddəti fərqli olduğundan, müxtəlif şəxslərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi müxtəlif yaşlarda baş verə bilər [4, 52]. Peşə müqəddəratını müəyyən etmədə fərq eyni zamanda müxtəlif sosial təbəqələrdən çıxmış insanlar və ya onların cinsi mənsubiyyətindən asılı olaraq (məsələn, bütün ömrü boyu evdar qadın olmuş bir şəxs ərindən boşandıqdan sonra peşə müqəddəratını yenidən müəyyənləşdir-məli olur) yarana bilər [4, 52].

Şəxsiyyətin peşə müqəddəratına təsir göstərən amilləri iki qrupa bölmək olar: subyektiv və obyektiv. Subyektiv amillərə - fərdi-şəxsi keyfiyyətlər bacarıqlar, qabiliyyətlər, temperament və xarakterin xüsusiyyətləri, intellektin səviyyəsi, sağlamlıq vəziyyəti; hazırlıq səviyyəsi; ictimaiyyət tərəfindən tanınmağa iddialı olma; peşə fəaliyyəti haqqında məlumatlılıq; yaş və peşə böhranları; optantın şəxsi peşə planı aiddir. Obyektiv amillərə isə - ailə (məsələn, valideynlərin təhsil səviyyəsi və valideynlərin uşaqlarının peşə seçiminə dair mövqeyi); cəmiyyətin müəyyən bir sosial təbəqə və qrupuna mənsubiyyət, eləcə də gender fərqləri [5, 57]; kollektivdə şəxslərarası münasibətlər, həmçinin müəssisənin özündə vəziyyət, təhsil sistemi müəssisələri; Kütləvi İnformasiya Vasitələri; hökumətin iqtisadi və siyasi qərarları, ölkədəki sosial-iqtisadi şərait; dövlət hakimiyyət orqanları, əmək bazarı aiddir.

Şəxsiyyətin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinə, həmçinin sosial qruplar və sosial institutlar kimi strukturlar təsir göstərir. Onların təsiri mikro və makrosəviyyələrdə baş verir. Ailə, həmyaşıdlar, peşə daşıyıcıları və s. kimi sosial qruplar peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinə mikrosəviyyədə təsir göstərir. Sosial qruplar, həmçinin sosial institutların təsirinin ötürücüsü kimi çıxış edirlər. Makrosəviyyədə peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi təhsil, peşə və əmək bazarı kimi sosial institutların qarşılıqlı təsirlə nəzərlənir [2, 13-14].

Şəxsiyyətin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinə, təsir göstərən əsas və birinci amil olan - ailənin peşə müqəddəratının müəyyənləşməsində rolunu ardıcıl şəkildə nəzərdən keçirək. Ailəni şəxsiyyətin və xüsusən də uşaq və gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinə ümumən çox güclü təsir göstərən sistem kimi müəyyənləşdirmək olar [6, 34]. Bu iki cür – bilavasitə, valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin tələblərinin birbaşa təsiri formasında və bilavasitə, uşaqların ideallarının, meyllərinin, dəyərlər oriyentasiyasının müəyyənləşdirilməsi formasında baş verir.

Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə şəxsiyyətin peşə sosiallaşmasının hissəsi kimi - ailə, məktəb, dostlar, peşə məktəbləri, kütləvi informasiya vasitələri, əhalinin məşğulluq xidmətləri və müəssisələr kimi sosiallaşma institutlarından ibarət olan müəyyən sosial mühitdə baş verir. Ailə birinci peşə

sosiallaşması institutu kimi şəxsiyyətin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsinə təsir edir [1, 4].

Bazar şəraitində ailə gənclərin peşə oriyentasiyasında mərkəzi yer tutur və şəxsiyyətin tələbatlarını standart formada ifadə edir. Bununla yanaşı cəmiyyətdə baş verən sürətli dəyişikliklər cəmiyyətin sosial və peşə strukturunun dərin transformasiyasının nəticəsi kimi, həyat və peşə yoluna ənənəvi baxışlarda əsaslı dəyişikliklər fərd tərəfindən dəyərlərin və əmək fəaliyyəti normalarının tez bir şəkildə dərk olunması zərurətini ortalığa qoyur [1].

Ailədə peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi məsələsi, bir qayda olaraq, uşaqların yeniyetmə dövründə ciddi müzakirələr predmetinə çevrilir, baxmayaraq ki, bəzi hallarda valideynlər bu problemə öz uşaqlarının daha kiçik yaşlarında müraciət edə bilirlər [6, 34].

Peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi problemi çərçivəsində ailənin böyük və kiçik üzvləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin mümkün müxtəlifliyinə dair bir sıra misallara nəzər salaq:

1. Böyüklər (valideynlər) məktəblinin qərarına hörmətlə yanaşmaqla ona seçim azadlığı verir.

2. Böyüklər (valideynlər) uşağın gələcəyi məsələsinə olduqca həssas yanaşırlar.

3. Böyüklər (valideynlər) məktəblinin seçimindən narazıdırlar.

4. Böyüklər (valideynlər) məktəbliyə bu və ya digər dərəcədə təhrif olunmuş istiqamət verirlər.

Qeyd edək ki, valideynlərin mövqelərinə dair yuxarıda təsvir olunmuş variantlardan heç biri onların uşaqları tərəfindən düzgün peşə seçimi edilməsinə gətirib çıxarmır.

Əldə olan müsbət təcrübəyə arxalanaraq, arzu olunan qismində sintez əsasında aşağıdakı, beşinci variantı təklif etmək olar:

5. Böyüklər (valideynlər) uşaqlar üçün həyatı və peşə cəhətdən düzgün, mənəvi cəhətdən əsaslandırılmış cavablarının sərbəst və fəal şəkildə axtarılması üçün şərait yaradır. Bu variant həyatda az-az hallarda baş verdiyindən, onu idealizə olunmuş hesab etmək olar. Onun reallaşdırılmasına yalnız “ailə-məktəb-peşə təhsili-əmək sferası” sistemində nail olmaq mümkündür [6, 35-36].

İnsanın peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi uşağın oyun vaxtı müxtəlif peşə rollarını və davranış nümunələrini görüb götürdüyü erkən uşaqlıq dövründən başlayır və insanın bütün sonrakı həyatına təsir edəcək məsuliyyətli qərarın qəbul edilməsinin zəruri olduğu yetkinlik dövründə intensiv davam edir [3, 3-7].

Potensial əmək subyekti nöqtəyi-nəzərindən uşağın şəxsiyyətinin məktəbəqədər və məktəb yaşında inkişafı ilk növbədə böyüklərin məsuliyyət daşdığı onun ünsiyyət dairəsindən, şəxslərarası münasibətlərdən birbaşa asılıdır. Əgər böyüklər məktəb yaşına çatmamış uşağı onun üçün mümkün olan əmək növlərində iştiraka təşviq edirlərsə (məsələn, evdə, bağda iş və s.), onda əmək əlamətləri ilə fəaliyyət artıq məktəbəqədər dövrdə mümkündür.

Böyüklər, həmçinin uşağın ümumi işlərdə iştirakını elə təşkil edə bilər ki, əmək fəaliyyəti bu hadisələrin mühüm aspektinə çevrilmiş olsun. Bu halda məktəblilərdə və ya yuxarı sinif şagirdlərində böyüklərin müxtəlif əmək növlərinə dair nizama salınmış və çoxplanlı təsəvvür formalaşa bilər. Peşə seçiminin hər bir şəxs tərəfindən fərdi şəkildə həyata keçirilməsinə baxmayaraq, o, ümumi struktura malikdir. Belə ki, məsələn, Y.A.Klimov yeniyetmənin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsində bir neçə tip situasiya fərqləndirir. Bura aşağıdakı hallar daxildir: a) ailənin yaşlı üzvlərinin mövqeyi, b) həmyaşıdların, yoldaşların və “əhəmiyyətli başqalarının” mövqeləri, c) tərbiyəçilərin, müəllimlərin, sinif rəhbərlərinin və b. mövqeyi, ç) şagirdin, optantın hazırkı vaxt üçün formalaşmış şəxsi peşə planları [6, 231].

Şəxsiyyətin müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinin mühüm aspektini, həmçinin başqa birisinin deyil, fərdin özünün peşə seçimi haqqında qərar qəbul etməsinin dəqiq dərk olunması təşkil edir. Bu amilin olmadığı təqdirdə peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi haqqında danışmağa da dəyməz [6, 27-28, 7]. Peşə seçimi, eləcə də rəasional (məqsədli) və ya emosional (simpatiyaya görə) əsasda həyata keçirilə bilər. Burada ən əsası optantın öz seçimindən razılığı, öz seçimini dərk etməsidir.

Beləliklə, şəxsiyyətin peşə müqəddəratına təsir göstərən birinci və əsas obyektiv amil ailədir. Öz sosiallaşdırma funksiyası ilə ailə böyüməkdə olan nəsə məxsusi normaları, dəyərləri və davranış münasibətləri olan istehsal, iqtisadi və siyasi münasibətlərə daxil olmağa yardım göstərir. Bu gün ölkəmizdə savadlı, məsuliyyətli, peşə cəhətdən yüksək dərəcədə mobil, özlərini dəyişmiş sosial-iqtisadi şəraitdə müvəffəqiyyətlə və effektiv reallaşdırmağı bacaran insanlara daha çox tələbat var. Bu məktəbi bitirən və sərbəst əmək fəaliyyətinə qədəm qoyan yeniyetmələr üçün daha doğrudur.

ƏDƏBİYYAT

1. Дьякова М. А. Профессиональное самоопределение учащейся молодежи в условиях трансформации современного общества. Автореферат. Кандидат социологических наук. Хабаровск, 2002, 22 с.
2. Лобова Е.В. Процесс первичного профессионального самоопределения учащихся: социологический анализ / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук, Екатеринбург, 2006, 23 с.
3. Никулин А.Ю. Профессиональное самоопределение старшеклассников. Братск: БрГТУ, 2001, 73с.
4. Кутугина В.И. Факторы профессионального самоопределения личности в современных условиях. Современные проблемы науки и образования." №1, 2007, с.51-53.
5. Кон И.С. Психология старшеклассника. М.: Просвещение, 1980, 192 с.
6. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Академия, 2004, 304 с.
7. Климов Е. А. Путь в профессию. Л.: Лениздат, 1974, 190 с.
8. Цветкова Н. А. Профессиональное самоопределение личности на разных этапах становления профессионала. Автореферат. Ярославль, 2005, 23 с.

ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ

С.С.ГАШИМОВА

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что семья является первым и основным объективным фактором, влияющим на профессиональное самоопределение личности. Семью можно определить как систему, оказывающую сильнейшее влияние на выявление профессионального самоопределения личности вообще, ребенка и молодежи, в частности. Профессиональное самоопределение как часть профессиональной социализации личности начинается в семье. Семья в рыночных условиях занимает центральное место в профессиональной ориентации молодежи и стандартным образом выражает потребности личности.

Ключевые слова: семья, личность, молодежь, профессиональное самоопределение, профессиональная социализация, профессиональная ориентация, профессиональные роли, профессиональный выбор, трудовая деятельность, виды труда.

THE IMPACT OF FAMILY TO THE PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF A PERSONALITY

S.S.HASHIMOVA

SUMMARY

The article shows that the main and first objective factor influencing the self-determination of personality is the family. The family can be defined as a system that has a very strong impact on the identification of professional identity, and in particular the child and the youth. Professional self-determination of an individual as part of their professional socialization - begins in the family. Family in market conditions is central to the vocational orientation of young people and in a standard way expresses the needs of the individual.

Key words: family, personality, youth, professional self-determination, professional socialization, professional orientation, professional roles, professional choice, work activity, types of labor.